«8D030104- Саясаттану» мамандығы бойынша (PhD) философия докторы дәрежесін алу үшін орындалған Заланд Фаиз Мухаммедтің диссертациялық жұмысына

АҢДАТПА

Диссертациялық зерттеудің тақырыбы: «Ауғанстандағы бейбітшілік орнату: саяси биліктің бөлінуі және оның болашағы».

Диссертациялық зерттеудің өзектілігі. Ауғанстандағы ұзақ жылдардан бергі жалғасып келе жатырған қақтығыс елдегі әлеуметтік-экономикалық дағдарыстың шиеленісуіне алып келуде. Бұл ауған қоғамының тұрақты дамуына, сондай-ақ аймақтық және жаһандық қауіпсіздік сын-қатерлеріне айтарлықтай кедергі болып табылады. 2020 жылдың қыркүйегінде АИР Үкіметі мен «Талибан» қозғалысы арасындағы Катардағы бейбіт келіссөздер қақтығысты тоқтатуға және елдің бейбіт құрылысы мен дамуы жөніндегі шараларды жүзеге асыруға ықпал ете алады. Алайда, Ауғанстаннан халықаралық күштердің шығарылғаны және Талибан үкіметінің билікке келуінен кейінгі оқиғалар шиеленісті бейбіт жолмен тез арада шешу жолдарын іздеу мәселесін қайтадан күн тәртібіне қойылды.

Қалыптасқан әлеуметтік-экономикалық және саяси жағдайда Ауғанстандағы бітімгершілік процесінде зорлық-зомбылықтың ұзаққа созылу процесіне, саяси консенсустың болмауына және жалғасып жатқан қақтығыстағы тараптар арасындағы сенімнің болмауына байланысты көптеген түбегейлі өзгерістер орын алды, бұл АҚШ пен НАТО әскерлерінің 2021 жылдың тамызында асығыс және ретсіз шығарылуымен күшейе түсті. Сөзсіз ұлттық, аймақтық және жаһандық деструктивті факторлар халықаралық қоғамдастықтың бейбітшілік құру әрекеттерінде жойқын рөл атқарды.

АҚШ бастаған халықаралық қауымдастықтың күш-жігері Ауғанстанда мемлекет құру мүмкіндіктерін жіберіп алды. Олар қауіпсіз орта құру, елде дұрыс басқару мен демократияны қамтамасыз ету, заң үстемдігін орнату, тұрақты экономика құру және ауғандықтардың әлеуметтік әл-ауқатын жақсарту сияқты мемлекет құру бастамасының бес саласында да сәтсіздікке ұшырады.

Осылайша, зерттеудің өзектілігі Ауғанстандағы оқиғалар әрдайым аймақтың ішкі қауіпсіздігіне және оның сыртқы байланыстарына тікелей әсер ететіндігімен байланысты. Алайда, осы салдардың ішіндегі ең бастысы және одан да маңыздысы Ауғанстандағы және оның айналасындағы діни экстремизмнің өршуі болды, бұл бүкіл аймақтағы бейбітшілік пен тұрақтылыққа қауіп төндіреді.

Дүние жүзіндегі зорлық-зомбылық пен тұрақсыздықты азайтуға бағытталған бейбітшілік құрылысы әртүрлі зерттеулердің басты назарында болды. Алайда, бітімгершілік мәселелерін жүйелі түрде зерттеу жетілдіруді қажет етеді.

Диссертациялық зерттеудің мақсаты соңғы екі онжылдықта Ауғанстандағы бітімгершілікті құру процесінің негізгі факторларын, олардың салдарын және саяси күштердің (актерлердің) таралуы бейбітшілік құру

мәселелерін зерттеуде қазіргі саяси ғылымның теориялық-тұжырымдамалық тәсілдерін қолдану және ғылыми айналымға эмпирикалық деректерді енгізу негізінде осы елдегі саяси және әлеуметтік тұрақтылықты қайта құру процесінің барлық күрделілігін ұсынуға мүмкіндік береді.

Зерттеудің міндеттері :

- Ауғанстандағы бітімгершілікті құру процесінің күрделілігін анықтауда негізгі анықтамаларды қолданудағы саралауды анықтау;
- бітімгершілікті құру және жанжалдан кейінгі қайта құру теорияларының онтологиялық және гносеологиялық аспектілерін зерттеу;
- Ауғанстандағы бітімгершілік мәселесінің тарихи мәнмәтінін қарастыру;
- «Талибан» қозғалысының діни және этномәдени болмысындағы қайшылықтарды анықтау;
- библиометриялық зерттеулерді талдау әдістемелерін (Meta-Analyses (PRISMA) және мазмұнды талдау) пайдалана отырып, тұтастай алғанда және Ауғанстанда бітімгершілік орнату мәселесінің ғылыми даму деңгейін анықтау;
- АҚШ пен халықаралық қауымдастықтың соңғы жиырма жылдағы Ауғанстанда бейбітшілік пен тұрақтылықты орнату стратегиясының тиімсіздігінің себептерін талдау;
- Ауғанстандағы қақтығыстан кейінгі қайта құру процесіне ішкі саяси факторлардың әсерін бағалау;
- түрлі әлеуметтік топтар өкілдерінің Ауғанстандағы бітімгершілікті құру және саяси билікті бөлу перспективаларына қатынасын анықтау үшін социологиялық және сараптамалық сауалнамалар жүргізу болып табылады.

Зерттеу объектісі болып Ауғанстандағы 2001-2022 жылдар аралығындағы бітімгершілік процесі болып табылады.

Зерттеу пәні болып саяси биліктің таралуы, Ауғанстандағы бітімгершілік процесінде сыртқы және ішкі саяси актерлердің ықпалы табылады.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы :

1. Диссертация Талибан билігін басып алғаннан кейін Ауғанстандағы АҚШ пен халықаралық бітімгершілік күштерінің сәтсіздігін зерттейтін алғашқы зерттеу жобасы болып табылады;
2. зерттеуде АҚШ үкіметі мен халықаралық қоғамдастықтың Ауғанстандағы бітімгершілік жөніндегі күш-жігерінің сәтсіздігіне әкеп соқтырған негізгі факторларды түсіндіретін эмпирикалық деректер беруге әрекет жасалды;
3. зерттеу шеңберінде жергілікті жерлерде, Ауғанстанда эмпирикалық деректер талданды, сондай-ақ бүкіл ел бойынша және шет елдерде сарапшылармен сұхбаттар жүргізілді;
4. бұл ғылыми зерттеуде Ауғанстандағы және әскери басып кіру арқылы сыртқы мемлекеттік құрылыстың талпыныстарымен бетпе-бет келетін кез келген басқа елдегі бітімгершілік жөніндегі болашақ күш-жігер үшін нақты ұсыныстар берілген;

5. соғыстар мен көтерілістердің психологиялық әсеріне, сондай-ақ соғыстар мен революциялардың қоғамға және әлемнің гибридті формаларына әсеріне бағытталған жеті блок бойынша ғылыми әдебиеттерге ауқымды жүйелі талдау жүргізілді, онда басылым жылы, журнал, автор, тиесілігі, кілт сөздері және географиялық орналасуы сияқты негізгі библиометриялық аналитикалық сипаттамалар берілген.

Зерттеу әдістері

Диссертация сапалы және сандық зерттеу әдістерін қолдану негізінде жазылған. Жалпы, Ауғанстандағы бітімгершілік үдерісін зерттеудің теориялық және тұжырымдамалық тәсілдерін анықтау мақсатында Bib-Excel көмегімен 2291 мақалаға библиометриялық талдау, сондай-ақ мазмұнды талдау негізінде жүйелі әдебиеттерге шолу жүргізілді.

Сараптамалық сауалнама жүргізілді (Delphi әдісі); іріктеу Ауғанстандағы қақтығыстар, бейбітшілік орнату, қоғамдық-саяси және әскери контекст саласындағы 86 сарапшыдан құралды. 507 респондентке сұхбат берудің құрылымдалған және құрылымданбаған әдістері жүргізілді. Талдау жүргізу үшін әртүрлі құжатталған дереккөздерден деректерді жинаудың қайталама көздері, үкіметтік емес ұйымдардың Ауғанстандағы бітімгершілік процесінің дамуы және SIGAR, БҰҰ және басқа да мемлекеттік құрылыстағы сәтсіздіктер туралы есептері, мерзімді басылымдарды, БАҚ, әлеуметтік желілерді талдау пайдаланылды.

Бастапқы және қайталама деректер көздері білім алу және зерттеу сұрақтарына жауап алу үшін пайдаланылды: Ауғанстанда бейбітшілік орнату жөніндегі күш-жігер неге **сәтсіз** болды? Қосымша сұрақтар: Ауғанстандағы бітімгершілік құру процесіндегі негізгі қиындықтар қандай болды? Дала командирлерін демократияландыру елдегі бейбітшілік процесіне қалай әсер етті? Неліктен АҚШ-тың Ауғанстандағы көтерілісшілерге қарсы әрекеті сәтсіз аяқталды? Билікке келгелі бері Талибан қаншалықты өзгерді?

Зерттеудің теориялық маңыздылығы

Ғылыми-зерттеу жұмысы Кабулдың «Талибан» қозғалысының қолына өткеннен кейін Ауғанстандағы АҚШ пен Халықаралық бітімгершілік құрылысының күш-жігерінің сәтсіздігін тудырған сыртқы және ішкі факторларды зерттеуге арналған алғашқы диссертациялардың бірі болып табылады.

Зерттеуде бітімгершілік жөніндегі қолда бар әдебиеттер жинақталып, болашақ зерттеулердің перспективалары ұсынылған. Диссертацияда соғыс пен бітімгершіліктің бір өлшемді болып табылмайтындығы және оларға психологиялық және контекстуалдық сияқты көптеген факторлардың әсер ететіндігі дәлелденген. Диссертацияда әлемнің оң және теріс нысандары қарастырылады. Бұл сондай-ақ бітімгершілік орнатудың гибридтік нысандарына басымдық береді және болашақ зерттеулер үшін негіз болады.

Осы зерттеуде қамтылған ақпаратты Ауғанстандағы «бейбітшілік құрылысының күрделілігі», «көтерілісшілермен күрес», «дала командирлерін

демократияландыру» және Ауғанстан ішіндегі бейбіт келіссөздердің сәтсіздігі сияқты төрт өзара байланысты теориялық тақырыптар бойынша нақты және қолданылатын сабақтарды алу үшін пайдалануға болады.

Зерттеудің тәжірибелік маңыздылығы.

Алдыңғы зерттеулер көрсеткендей, көптеген бейбітшілік күштері өз мақсаттарына жете алмайды. Десе де, азаматтық қақтығыстар әрқашан аяқталғанымен, алайда, қайта орын алып жатады. Дүние жүзінде олардың 31%-ы қақтығыс аяқталғаннан кейін алғашқы он жыл ішінде қайта жалғасты. Ауғанстандағы ұзаққа созылған қақтығыс халықаралық қауымдастықтың бітімгершілікке қол жеткізген сәтсіз күш-жігерінің көрінісі болып табылады. Осылайша, Ауғанстандағы жағдайдан алынған сабақтар аймақтық және жаһандық дауларды шешуге көмектеседі.

Зерттеудің бейбітшілікті нығайтудағы әртүрлі мүдделі тараптарға, соның ішінде соғыс жүріп жатқан елдерге, жергілікті қауымдастықтарға, халықаралық ұйымдарға немесе үкіметтерге әсер етеді. Бұл зерттеудің нәтижелері саясаткерлер мен саяси көшбасшыларға Ауғанстан сияқты соғыс жүріп жатқан және қақтығыстарға бейім елдерде бейбітшілік орнатуды ілгерілету үшін қажетті қосымша ақпаратты бере алады. Бұл зерттеудің нәтижелері халықаралық қоғамдастыққа қақтығыстар мен жанжалдан кейінгі жағдайларда бейбітшілік орнатудың табыстылығы үшін маңызды факторларды тануға мүмкіндік береді.

Қорғауға ұсынылған негізгі ережелер:

1. Зерттеу әдебиетінде Ауғанстандағы бітімгершілік үдерісіне қатысы бар дефинициялардың сарапануы бар: бітімгершілік деп шиеленіс пен дауларды зорлық-зомбылықсыз реттеуді көтермелейтін институттар құру арқылы орнықты бейбітшілікті нығайту жөніндегі барлық күш-жігер түсініледі, (күш теңгерімін ұстап тұру және соғысушы тараптардың бөлінуі), сондай-ақ (шиеленіс көзін жою жолымен жанжалды шешу) бітімгершілік бейбітшілікті қолдаумен ерекшеленеді.

2. Көптеген зерттеулер бейбітшілікті қолдау мен зорлық-зомбылық деңгейін төмендету арасындағы оң байланысты растайды. Нәтижесінде либералдық бітімгершілік сияқты бітімгершіліктің жаңа форматтарына қарай қозғалыс байқалады. Ол либералдық демократия мен нарықтық экономика бейбітшілікке қол жеткізуге және сақтауға (ел ішінде де, халықаралық деңгейде де) ең жақсы ықпал етеді деп санайды.

3. Ауған діни және дәстүрлі мәртебесінің күрделілігі оның қатысушыларына және олардың идеологиялық артықшылықтарына байланысты; Ауғанстан тарихи тұрғыдан өзінің асыл тұқымды және консервативті ұлттық нормаларымен танымал. Алайда соңғы онжылдықтарда шетелдік шабуылдардың салдарынан бұл ел ішіндегі экстремистердің идеологиялық күштерін күшейтті. «Талибанның» қазіргі идеологиялық синтезі жергілікті және жаһандық жихадшы топтардың әрекетінің жанама әсері болып табылады.

4. АҚШ-тың Ауғанстандағы стратегиясының сәтсіздігі факторларын талдау мемлекеттік құрылыс халықтан басталады деген қорытындыға әкеледі, өйткені мемлекеттің егемендігі оның халқына тәуелді. АҚШ-тың Ауғанстанда өмір сүруге қабілетті мемлекет құрудағы күш-жігерінде жетіспейтін негізгі элемент ұлттық бірлікті нығайту болып табылады.

5. Ауғанстандық азаматтық қоғам бейбітшілік процесінде ешқандай рөлге ие емес, бұл көбінесе оның сыртқы саясаттағы салмағының жоқтығынан орын алады және көп жағдайда мұндай «ойыншылар» саяси алаңда шеттетілді.

6. Халықаралық қауымдастық Кабулдағы «Талибан» қозғалысының жаңа Үкіметімен күресудің көптеген стратегияларын қолданып көрді – десе де, оларды елемеуден оқшаулануға, тыныштандыруға және олармен өзара әрекеттесуге дейін; олар әлі де қажетті нәтиже берген емес. Доха келісіміне қол қойылғанға дейін; халықаралық қоғамдастықтың құндылықтарын - адам құқықтарын құрметтеуге және Ауғанстанда неғұрлым инклюзивті үкімет құру үшін басқа ауғандықтарды саяси серіктес ретінде қабылдауға тиіс ымыраға келудегі жалғыз стратегия - «Талибан» қозғалысын бастапқы нүктесіне қайтара алатын сындарлы өзара іс-қимыл стратегиясы болып табылады.

Зерттеу нәтижелерінің апробациядан өтуі. Зерттеудің негізгі ережелері Scopus дерекқорында индекстелетін Review of Faith and International Affairs журналында (Әлеуметтану және саяси ғылымдар бойынша процентиль 66), Қазақстан Республикасының Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету Комитеті ұсынған 2 мақала, сондай-ақ халықаралық конференциялардың баяндамаларында жарияланды.